

Michał KOKOWSKI

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN
michal.kokowski@gmail.com

PROFESOR BRONISŁAW EDWARD ŚREDNIAWA 1917–2014

Streszczenie

W artykule przedstawiono biogram Bronisława Edwarda Średniawy (17.06.1917–10.08.2014), polskiego fizyka teoretyka, historyka nauk ścisłych oraz żeglarza.

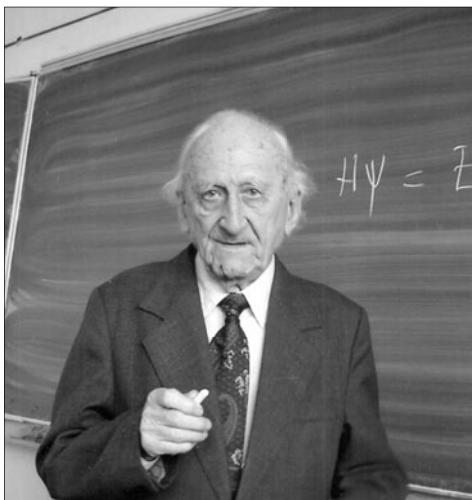
Słowa kluczowe: Bronisław Edward Średniawa, biografia, fizyka, Uniwersytet Jagielloński, historia nauk ścisłych, żeglarstwo

Bronisław Średniawa urodził się 17 czerwca 1917 roku w Ciężkowicach koło Tarnowa. Jego ojciec Edward był weterynarzem, a matka Bronisława nauczycielką. W latach 1927–1935 uczył się w Polskim Gimnazjum Państwowym w Bielsku. W starszych klasach tej szkoły zainteresował się fizyką i matematyką, a przed maturą w 1935 roku również historią nauki.

W latach 1935–1939 studiował matematykę i fizykę na UJ, a w latach 1941–1942 uczęszczał do Państwowej Szkoły Górniczo-Hutniczo-Mierniczej w Krakowie, którą ukończył w czerwcu 1942 roku dyplomem technika mierniczego (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”). W listopadzie–grudniu 1942 roku złożył ostateczne egzaminy na stopień magistra filozofii w zakresie matematyki i fizyki, broniąc dwie rozprawy magisterskie: z matematyki pt. *O metodzie izoklin dla równań róż-*

Bronisław Edward Średniawa
(Fotografia ze zbiorów rodziny
Średniawów)

*niczkowych zwyczajnych*¹ (pod kierunkiem prof. Witolda Wilkosza i, po jego śmierci, Tadeusza Ważewskiego) i z fizyki pt. *Przyczynki do znajomości krętu zewnętrznego i krętu wewnętrznego /momentora/ pola elektromagnetycznego*² (pod kierunkiem prof. Jana Weyssenhoffa). Od sierpnia 1944 roku prowadził tajne komplety z fizyki dla studentów UJ („Szczegółowy życiorys za okres wojny 1939–1945” z dn. 2 września 1948 r., AUJ DSO „Bronisław Średniawa”).

Po wojnie kontynuował pracę na UJ w zespole profesora Weyssenhoffa, prowadząc ćwiczenia i wykłady z fizyki teoretycznej (mechaniki klasycznej, hydrodynamiki, teorii sprężystości, termodynamiki, mechaniki kwantowej, elektrodynamiki) i matematyki (algebry i geometrii analitycznej) i zajmując się badaniami naukowymi z zakresu teorii względności, mechaniki kwantowej, elektrodynamiki kwantowej, kwantowej teorii pól, teoretycznej fizyki jądrowej i teorii cząstek elementarnych.

Od 8 stycznia 1946 roku do uzyskania docentury (zob. poniżej) pełnił funkcję zastępcy profesora fizyki teoretycznej, pomagając w pracy prof. Weyssenhoffowi (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”).

W 1947 roku obronił pracę doktorską *Relatywistyczne równania ruchu cząstki dipolowej i kwadrupolowej swobodnej* (pod kierunkiem prof. Weyssenhoffa) (Kra-

¹ Tytuł ten widnieje na dyplomie magisterskim wydanym już po wojnie 15 maja 1945 r. (UJ, Wydział Filozoficzny, l. 33/45) i taki też tytuł podaje Tadeusz Ważewski w notce na temat tej pracy z 12.06.1945 (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”).

² Tytuł ten widnieje na dyplomie magisterskim wydanym 15 maja 1945 r. (UJ, Wydział Filozoficzny, l. 26/45), taki też tytuł podaje w recenzji tej pracy prof. dr Jan Weyssenhoff (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”). W literaturze podawany jest inny tytuł: *O momentorze Henriota*.

ków, 21 kwietnia 1947; AUJ KM 56 „Bronisław Średniawa”; AUJ DSO „Bronisław Średniawa”).

W tym też 1947 roku, 15 czerwca, zdał u prof. Zdzisława Jachimeckiego (kierownika Seminarium Historii i Teorii Muzyki na UJ) egzamin z akustyki, psychologii i fizjologii muzycznej jako część egzaminu na stopień magistra filozofii w zakresie muzykologii (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”).

W 1956 roku opublikował pracę (która była przesłana do druku już dwa lata wcześniej) z zakresu mechaniki kwantowej i elektrodynamiki kwantowej pt. *O związku między metodą operatorów statystycznych a równaniem Schrödingera dla układów nieodosobnionych*, dzięki której 24 kwietnia 1956 roku został docentem (Uchwała Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla Pracowników Nauki z 24 kwietnia 1956 r., sygn. CK-III-2a-66755-6; Średniawa 2007c).

W dniu 29 października 1962 roku został profesorem nadzwyczajnym fizyki teoretycznej (Uchwała Rady Państwa z dnia 29 października 1969 r., nr 15/62), a z dniem 1 grudnia tego samego roku – kierownikiem nowo utworzonej Katedry Teoretycznej Fizyki Jądrowej w IF UJ, którą kierował do jej rozwiązania w dniu 1 maja 1970 roku; od 1 października 1967 roku został też kierownikiem Zakładu Niskich Energii przy tej katedrze (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”).

29 października 1969 roku otrzymał tytuł profesora zwyczajnego fizyki (Uchwała Rady Państwa z dnia 29 października 1969 r., nr 51/69; AUJ DSO „Bronisław Średniawa”). Następnie, od 2 stycznia 1979 roku był kierownikiem Zakładu Teorii Względności i Astrofizyki (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”).

W latach 1960–1968 Średniawa był również związany z katowickim ośrodkiem akademickim: wykładał fizykę w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Katowicach, a następnie na Uniwersytecie Śląskim – od 8 czerwca 1968 (tj. daty powołania tego uniwersytetu) do 30 września 1972 roku. Ponadto, od 30 listopada 1966 do 8 czerwca 1968 roku (ta druga data jest jednak niepewna z powodu braku źródeł) był opiekunem Katedry Fizyki Teoretycznej II (wyłonionej z Katedry Fizyki Jądrowej UJ) w filii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Katowicach (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”; Matlak 2007)³.

Bronisław Średniawa pełnił także kierownicze funkcje administracyjne na Wydziale Matematyki, Fizyki i Chemii UJ: w latach 1952/1953–1955/1956 był jego prodziekanem, w latach 1966/1967–1968/1969 – dziekanem (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”), od 1 stycznia 1971 do 30 września 1974 roku wicedyrektorem

³ W dotychczasowych opracowaniach podawana jest błędna informacja jakoby B. Średniawa pracował w latach 1954–1957 i 1959–1964 w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Katowicach, przekształconej kolejno w filię Uniwersytetu Jagiellońskiego i w Uniwersytet Śląski. Fakty są zaś takie: Filia UJ w Katowicach istniała w latach 1963–1968, a UŚ powstał w 1968 roku z połączenia WSP w Katowicach i filii UJ w Katowicach – zob. Uniwersytet Śląski w Katowicach 2001; organizatorami Instytutu Fizyki tej filii (1963–1968) byli prof. Adam Strzałkowski i dr Andrzej Pawlikowski (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”; Uniwersytet Śląski w Katowicach 2008; Sadura 2007; Matlak 2007).

ds. dydaktyczno-wychowawczych Instytutu Fizyki UJ, a od 31 października 1972 do 30 września 1975 roku kierownikiem studiów doktoranckich w tymże instytucie (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”).

Czterokrotnie był na stażach zagranicznych: raz w Zurychu, od grudnia 1957 do jesieni 1959 roku u profesora Waltera Heitlera na tamtejszym uniwersytecie i trzykrotnie w Dubnej (ZSSR): w latach 1965–1966 w Laboratorium Fizyki Teoretycznej, a w latach 1976–1977 i 1988–1990 w Laboratorium Wysokich Energii.

Po przejściu na emeryturę 31 sierpnia 1987 roku, przez kilkanaście następujących lat był zatrudniony w Instytucie Fizyki UJ na 1/3 albo 1/2 etatu, gdzie prowadził głównie badania z zakresu historii nauk ścisłych, a szczególnie historii fizyki – zob. poniżej (AUJ DSO „Bronisław Średniawa”).

Średniawa był autorem trzech podręczników akademickich: (wspólnie z J. Weyssenhoffem) *Mechanika środowisk rozciągniętych* (Warszawa: PWN, 1957, 1967, 1969); *Hydrodynamika i teoria sprężystości* (Warszawa: PWN, 1977), *Mechanika kwantowa* (Warszawa: PWN, 1970, 1972, 1981, 1988) oraz autorem lub współautorem kilkudziesięciu artykułów z zakresu fizyki teoretycznej⁴.

Zainteresowanie historią nauki, które zrodziło się tuż przed maturą (1935), rozwinął podczas studiów z fizyki i matematyki (1935–1939) na UJ, a następnie już po wojnie, w latach 1946–1949 aktywnie uczestnicząc w Konwersatorium Naukoznawczym UJ (KN UJ), założonym przy Towarzystwie Asystentów UJ, przez dr. Mieczysława Choynowskiego⁵. W latach 1946–1949 opublikował w wydawanym przez KN UJ czasopiśmie „Życie Nauki. Miesięcznik Naukoznawczy” 20 tzw. sprawozdań (czyli omówień) treści artykułów i książek głównie z zakresu historii nauk ścisłych⁶.

Od końca lat 50. XX wieku twórczo zajmował się badaniami z zakresu historii nauk ścisłych, koncentrując swoją uwagę na historii dokonań krakowskich fizyków, chemików oraz matematyków, na co przełomowy wpływ miały rozmowy z profesorami Janem Weyssenhoffem, Tadeuszem Piechem oraz Adamem Strzałkowskim⁷. Szczególnie aktywnie badał tę problematykę od lat 80. XX wieku. Przez wiele lat prowadził też wykłady z historii fizyki na UJ.

Z zakresu historii nauk ścisłych opublikował 3 książki: *History of Theoretical Physics at the Jagiellonian University in the XIXth Century and in the First Half of the XXth Century* (Warszawa 1985, 238 ss.); *Three Essays on the History of Relativity in Cracow* (Kraków 1994, 82 ss.); *Historia filozofii przyrody i fizyki w Uniwersytecie Jagiellońskim* (Warszawa 2001, 286 ss.); był redaktorem 3 monografii zbiorowych oraz autorem co najmniej 65 artykułów⁸.

⁴ Kokowski 2014.

⁵ Średniawa 2007a, s. 37; 2007c, s. 14; Kokowski 2014.

⁶ Kokowski 2014.

⁷ Średniawa 2007c, s. 14; Kokowski 2014.

⁸ Kokowski 2014.

W uznaniu dla tej twórczości w 1988 roku został członkiem Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN⁹, a w 1998 roku członkiem nowo utworzonej Komisji Historii Nauki PAU¹⁰.

Od czasów przedwojennych jego wielkim hobby było żeglarstwo; przepłynął około 13 500 mil morskich i dosłużył się stopnia kapitana jachtowego żeglugi wielkiej¹¹.

Jako fizyk, nauczyciel akademicki, organizator nauki, historyk nauk ścisłych oraz żeglarz był oryginalną, wyrazistą postacią, co znalazło swoje odbicie w wielu zachowanych o nim barwnych anegdotach.

Zmarł 10 sierpnia 2014 roku w Krakowie, przeżywszy 97 lat.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWUM UNIwersYTETU Jagiellońskiego

Sygn. DSO „Bronisław Średniawa” (teczka osobowa).

Sygn. KM 56 „Bronisław Średniawa” (prace magisterskie).

Sygn. WMP 172 „Bronisław Średniawa” (rozprawa doktorska).

KOKOWSKI Michał

2014: *Bronisław Średniawa jako historyk nauk ścisłych* [referat wygłoszony 22.10.2014 podczas posiedzenia Komisji Historii Nauki PAU poświęconego uczczeniu pamięci Profesora Bronisława Średniawy (17.06.1917–10.08.2014)].

MATLAK Michał

2007: Wspomnienie o Profesorze Andrzeju Pawlikowskim. Ojciec katowickiej fizyki teoretycznej. *Gazeta Uniwersytecka UŚ* 9(149). Publikacja dostępna w Internecie: <http://gazeta.us.edu.pl/node/234401> (8.10.2014).

NOWINA-KONOPKA Małgorzata

2007: Podwójny jubileusz Bronisława Średniawy. *Postępy Fizyki* 58(5), ss. 225–227. Publikacja dostępna w Internecie: http://postepy.ptf.net.pl/tl_files/postepy/pdf/2007/pf58z5p225.pdf (8.10.2014).

SADURA Katarzyna

2007: Alma Mater Silesia. *Magazyn Społeczno-Kulturalny „Śląsk”* 11. Publikacja dostępna w Internecie: <http://www.alfa.com.pl/slask/200711/s0609.htm> (8.10.2014).

⁹ Zob. informacje nt. działalności komitetu opublikowane w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki” w latach 1980–1990.

¹⁰ W dotychczasowych opracowaniach podawana jest nieprecyzyjna informacja, jakoby pierwsze wydarzenie miało miejsce w latach 80. XX wieku, a drugie później, albo, że obydwie w latach 80. XX wieku.

¹¹ Nowina-Konopka 2007, ss. 226–227.

ŚREDNIAWA Bronisław

- 1956: O związku między metodą operatorów statystycznych a równaniem Schrödingera dla układów nieodosobnionych. *Zeszyty Naukowe UJ* 6(2). *Matematyka – Fizyka – Chemia*, ss. 11–30. Publikacja dostępna w Internecie: <http://www2.im.uj.edu.pl/actamath/PDF/2-11-30.pdf> (8.10.2014).
- 2007a: Wspomnienia fizyka w dziewięćdziesiątym roku życia, w sześćdziesięciolecie promocji doktorskiej. Z Profesorem Bronisławem Średniawą rozmawia Zofia Gołąb-Meyer. *Foton* 97, ss. 36–39. Publikacja dostępna w Internecie: <http://www.foton.if.uj.edu.pl/documents/12579485/97c340a4-a07c-4494-abf6-c68061a3cd7d> (8.10.2014).
- 2007b: Wspomnienia fizyka w 90. roku życia i w sześćdziesięciolecie promocji doktorskiej. *Alma Mater* 94, ss. 89–90. Publikacja dostępna w Internecie: <http://www2.almamater.uj.edu.pl/94/20.pdf> (8.10.2014).
- 2007c: Autobiografia. Wspomnienie fizyka teoretyka w 90-lecie urodzin i w 60-lecie promocji doktorskiej. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 52(3–4), ss. 7–19; Bazhum: Baza Czasopism Humanistycznych i Społecznych. Publikacja dostępna w Internecie: http://bazhum.icm.edu.pl/bazhum/element/bwmeta1.element.dl-catalog-4c28cee0-e6f6-440e-8f92-c533bcb62043/c/Sredniawa_Bronislaw_-_autobiografia_w_7-19.pdf (8.10.2014).

UNIwersytet ŚLĄSKI W KATOWICACH

- 2001: Krótka historia Uniwersytetu Śląskiego. Publikacja dostępna w Internecie: <http://www.us.edu.pl/krotka-historia-universytetu-slaskiego> (15.10.2014).
- 2008: Prof. dr hab. Adam STRZAŁKOWSKI. Publikacja dostępna w Internecie: <http://www.us.edu.pl/node/5585> (15.10.2014).

Abstract**Profesor Bronisław Edward Średniawa
1917–2014**

The paper presents a biography of Bronisław Edward Średniawa (17.06.1917–10.08.2014), a Polish physicist-theoretician, historian of science and sailor.

Keywords: Bronisław Edward Średniawa, biography, physics, Jagiellonian University, history of science, sailing